

БЛОК III. АСИСТЕНТСЬКА ПРАКТИКА

I. Пояснювальна записка

Процеси інтернаціоналізації вищої школи України, перехід до компетентної парадигми актуалізує контекстно-професійну модель підготовки фахівця, а відповідно – пошук дієвих шляхів забезпечення єдності теорії, практики, наукової діяльності в освітньому процесі сучасного закладу вищої освіти за посилення контекстності (практичної спрямованості) навчання. Це в свою чергу вмотивовує розроблення інноваційної системи практичної підготовки аспірантів.

Мета асистентської практики: підготовка майбутніх докторів філософії до освітньо-наукової діяльності у закладах вищої освіти.

Завдання практики:

- актуалізація опорних знань аспірантів з психолого-педагогічних, професійно орієнтованих курсів, їх узагальнення та систематизація;
- системне застосування (закріплення, поглиблення, впровадження) умінь, навичок та інших компетентностей, одержаних у процесі науково-професійної та психолого-педагогічної підготовки;
- формування професійної готовності аспірантів до науково-педагогічної діяльності у закладі вищої освіти;
- озброєння майбутніх докторів філософії уміннями системно-структурного аналізу наукової та практичної педагогічної діяльності;
- оволодіння новою інформацією, передовим педагогічним досвідом, інноваційними освітніми технологіями, технологіями оцінювання, відбору найкращих освітніх досягнень зарубіжних і українських закладів вищої освіти;
- забезпечення єдності освітньо-теоретичного, практичного і наукового компонентів у підготовці докторів філософії 015 Професійна освіта;
- розвиток професійно-наукової творчості;
- заохочення прагнення здійснювати власну інноваційну професійно-педагогічну та наукову діяльність із застосуванням апробованих і нових освітніх технологій;
- формування самооцінки науково-професійних досягнень;
- розвиток прагнення до самовдосконалення і професійного самотворення, визначення перспектив професійного і наукового саморозвитку, самозростання.

У ході асистентської практики мають бути сформовані такі *компетентності*:

- системно-структурного аналізу змісту освітньо-наукового процесу закладу вищої освіти з використанням українського і зарубіжного досвіду;
- проектування і творчого виконання інноваційної педагогічно доцільної діяльності;
- структурування і розвитку партнерських суб'єкт-суб'єктних відносин «викладач-студент», «тьютор-тьюторант» на рівнях співробітництва і співтворчості;
- організації проблемно-пошукової наукової діяльності;

- розроблення і виконання наукових досліджень на структурно-програмному та творчо-змістовому рівнях.

Таким чином, завдання асистентської практики побудовані в єдності наукового (дослідно-аналітичного) та контекстного (практико-дієвого) компонентів. При цьому зростає особистісно орієнтована складова їх виконання, підсилюються гуманістичні акцентації практичної діяльності майбутніх докторів філософії.

II. ВИДИ І ТЕРМІНИ ПРОХОДЖЕННЯ ПРАКТИКИ

Асистентська практика зосереджена в 5 семестрі, триває 2 тижні.

III. БАЗА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИКИ

Заклади вищої освіти. Базові: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова (м. Київ, вул. Пирогова, 9; вул. Тургенівська, 8/14); Національний авіаційний університет (м. Київ, просп. Космонавта Комарова, 1), Київський університет імені Бориса Грінченка (м. Київ, пр. П. Тичини, 17; пр. Маршала Тимошенка, 13-б), Київський професійно-педагогічний коледж імені Антона Макаренка (м. Київ, вул. В.Чорновола, 24).

IV. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИКИ

Практична підготовка докторів філософії спеціальності 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями) здійснюється відповідно до Порядка організації практик студентів НПУ імені М.П.Драгоманова, навчального плану підготовки докторів філософії спеціальності 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями), програми практики, затверджених в установленому порядку, сформованих наказів щодо проведення практики.

Відповідальність за організацію, проведення і контроль асистентської практики покладається на випускову кафедру педагогіки і психології вищої школи. Оперативне вирішення питань, пов'язаних з організацією практики, контроль за її проведенням та повний професійний супровід (у тому числі й тьюторський) здійснюють науково-методичні керівники. Вони також аналізують і підводять підсумки роботи практикантів.

На початку практики проводиться настановна конференція за присутності практикантів, завідувача випускової кафедри та керівників практики. На конференції відбувається безпосередній розподіл методистів-керівників практики за відповідними групами практикантів, ознайомлення аспірантів із програмою та конкретними завданнями практики, термінами і місцем її проведення. Завершується практика звітно-заліковою конференцією та підготовкою звітної документації (за встановленими зразками).

V. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ПРАКТИКИ

Підведення підсумків практики відбувається на звітно-заліковій конференції за участі практикантів, керівників практики, завідувача

випускової кафедри. Практикантами виголошуються звітні доповіді, повідомлення, здається звітна документація, обґрунтовуються пропозиції щодо покращення організації і змісту практики. За звітами керівників практики готується загальний звіт про її хід і результати.

Оцінювання результатів практики відбувається за встановленими критеріями. Відповідні оцінки (бали) заносяться до відомості. Під час підсумкової (звітно-залікової) конференції організовується виставка кращих авторських матеріалів, звітів практикантів.

VI. ЗМІСТ АСИСТЕНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ

Практика розпочинається зустріччю із представниками адміністрації університету з метою ознайомлення практикантів із проблемами організації і змісту освітньо-наукового процесу, управління, здобутками, традиціями, перспективами розвитку закладу вищої освіти.

У зв'язку зі структуруванням змісту практичної діяльності за двома блоками-модулями (освітньо-методичним і науково-дослідним) опанування кожного блоку передбачає зустрічі з проректорами закладів вищої освіти з навчально-методичної і наукової роботи.

Проректор з навчально-методичної роботи знайомить із системою навчально-методичної роботи ЗВО, структурними підрозділами, що розв'язують питання методичної роботи, традиційним та інноваційним досвідом та здобутками закладу вищої освіти в освітньому процесі.

Проректор з наукової роботи має на меті ознайомлення аспірантів із системою наукової діяльності закладу вищої освіти, підрозділами, що вирішують питання наукової роботи, умовами складання вступних іспитів та особливостями навчання за освітньо-науковими та творчо-науковими програмами, науковими здобутками провідних учених університету.

В основу оцінювання практики покладено особистісні мотиви, здібності та сформований рівень компетентностей практикантів. Тому система оцінювання включає достатній (частково-пошуковий) та високий (дослідницький) рівень. Ще одна специфічна особливість оцінювання – надання пріоритету самооцінюванню практикантами власної діяльності поряд з оцінюванням їх професійних досягнень викладачем-методистом. Саме адекватність самооцінки є критерієм їхньої професійної зрілості та професійно-педагогічної готовності до викладацької і наукової роботи. Така форма самоконтролю змушує майбутніх докторів філософії не лише самостійно аналізувати факти, явища і результати роботи, а й активно розв'язувати суперечності та долати труднощі, які зустрічаються в ході практики, передусім на дослідницькому рівні.

Блок-модуль I. Навчально-методична робота

Основне призначення - дослідження системи навчально-методичної роботи у закладах вищої освіти, відпрацювання умінь, навичок, формування компетентностей аспірантів щодо її організації.

Практично-дослідницькі завдання

1. Ознайомитися з планами та звітами роботи науково-методичної ради закладу вищої освіти. Виявити позитивні та суперечливі моменти цих документів. Скорегувати навчально-методичний блок-модуль індивідуального комплексного плану роботи на період практики.
2. Відвідати науково-методичний семінар/засідання випускової кафедри і проаналізувати його зміст.
3. Вивчити досвід викладачів кафедри з викладання предметів психолого-педагогічного циклу та досвід діяльності куратора ECTS.
4. Відвідати відкриті лекції викладачів кафедри. Проаналізувати використані ними технологічні засоби активізації пізнавальної діяльності студентів.
5. Оформити список літератури для наукового дослідження (згідно зі стандартами).
6. Висунути пропозиції щодо розвитку методичної системи закладу вищої освіти та обґрунтувати необхідність їх утілення в практику вищої школи.
7. Відвідати засідання вченої, методичної рад інститутів/факультетів, заняття семінару кураторів. Проаналізувати ці форми роботи.
8. Дослідити специфіку студентського самоврядування в інституті/факультеті університету. Розробити методичні рекомендації щодо розвитку самоврядування (вказати конкретні умови, шляхи, інноваційні методи з обґрунтуванням доцільності їх упровадження).

Блок-модуль II. Науково-дослідна робота

Основне призначення - дослідження системи науково-дослідної роботи у закладах вищої освіти, відпрацювання умінь, навичок, формування інших компетентностей щодо її організації та проведення.

Практично-дослідницькі завдання

1. Ознайомитися з планами та звітами з наукової роботи закладу вищої освіти і конкретного інституту/факультету.
2. Виявити позитивні, негативні та суперечливі моменти цих документів. Скоректувати науково-дослідний блок індивідуального комплексного плану роботи аспіранта на період практики.
3. Дослідити проблему підвищення наукового рівня науково-педагогічних кадрів сучасної вищої школи (окреслити конкретні умови, шляхи, методи з обґрунтуванням доцільності їх упровадження в практику).
4. Проаналізувати діяльність Ради з науково-технічної творчості студентів (НТТС). Розробити методичні рекомендації щодо підвищення ефективності її діяльності.
5. Організувати і провести тематичне засідання підрозділу НТТС закладу вищої освіти.
6. Висунути пропозиції щодо вдосконалення системи науково-дослідної роботи у закладі вищої освіти та обґрунтувати необхідність їхнього втілення в практику вищої школи.

Форми звітності практиканта

1. Індивідуальний комплексний план роботи на період асистентської практики (з відмітками про виконання).

2. Комплексна структура діяльності закладу вищої освіти: навчально-методичний та науковий аспекти.

3. Звіт про виконання практично-дослідницьких завдань за блоками-модулями: навчально-методична, науково-дослідна робота.

4. Список літератури для виконання індивідуального наукового дослідження.

5. Науково обґрунтовані ідеї, рекомендації та пропозиції щодо розвитку навчально-методичної, науково-дослідної роботи закладу вищої освіти (за бажанням).

6. Обґрунтування значення та місця індивідуального наукового дослідження в контексті спеціальності 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями).

Норми оцінювання роботи студентів під час практики

№ п/п	Вид діяльності	Кількість робіт	Коефіцієнт (вартість виду)	Результат
1	Участь у настановній конференції	1	10	10
2	Підготовка і проведення лекції	2	10	20
3	Підготовка і проведення семінарсько-практичних занять	2	10	20
4	Підготовка і проведення контекстно-наукового заходу в академічній групі	1	10	10
5	Підготовка і оформлення звітної документації	1	30	30
6	Участь у звітній конференції	1	10	10
Підсумковий рейтинговий бал:				100

Рекомендована література

Базова

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Кн. перша. Від мрії до дії. Київ, 2018.
2. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Кн. друга. Філософія новітнього державотворення. Київ, 2018.
3. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту. Київ, 2005.
4. Балицька Т.В. Методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи студентів і курсантів 1 курсу в умовах кредитно-модульного навчання. Луганськ, 2007.

5. Баріхашвілі І.І. Самостійна робота студентів-заочників як основа їх професійного саморозвитку. Миколаїв, 2006.
6. Бахов І.С. Тенденції розвитку полікультурної освіти у професійній підготовці фахівців Канади і США. Київ, 2017.
7. Бодарч Д. Проблемы асинхронной организации учебного процесса. Улан-Батор, 2002.
8. Бойко А.М. Виховання людини: нове і вічне. Полтава, 2006.
9. Бойко А.М., Дем'яненко Н.М. Методологія, теорія, практика - єдина система. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія «Педагогіка та психологія»: зб. наук. пр. Мукачево, 2019. Випуск 2 (10). С.15-19.
10. Борзих А.П., Окалелов В.М. Виховний аспект модульно-рейтингового контролю знань студентів. *Проблеми освіти*. 2001. Вип. 23. С.62-65.
11. Булатова О.С. Педагогический артистизм. Москва, 2001.
12. Буркова Л. Технології в освіті. *Рідна школа*. 2001. № 2. С.18-19.
13. Бутенко О.С., Бутенко В.С. Развитие института тьюторства в высшем образовании. *Современные наукоемкие технологии*. 2015. № 12. С. 292-296.
14. Вернидуб Р.М. Організація і управління навчальним процесом у вищому навчальному закладі. К., 2005.
15. Введение в педагогическую деятельность / А.С. Роботова, Т.В. Леонтьева, И.Г. Шапошникова и др. Москва, 2000.
16. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи. Київ, 2003.
17. Вища освіта України і Болонський процес / За ред. В.Г.Кременя. Тернопіль, 2004.
18. Глобализация и конвергенция образования: технологический аспект. Научное издание / Под общей редакцией Ю.Б. Рубина. Москва, 2004.
19. Горюнова Є.О. Євроінтеграція. Київ, 2013.
20. Дем'яненко Н. Архітектоніка тьюторингу у вищій школі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогіка. 2018. Випуск 2 (8). С. 13-17.
21. Дем'яненко Н.М. Тьюторство у вищій школі: від концептуального обґрунтування до впровадження. *Освіта*. 2016. № 13-14 (5708-5709). С. 6.
22. Дем'яненко Н.М. Тьюторство як модель партнерських відносин викладач-студент. *Педагогіка та психологія*. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2018. Вип. 1 (7). С. 18–23.
23. Дем'яненко Н.М., Прудченко І.І. Історія вищої жіночої освіти в Україні: Київський Фребелівський педагогічний інститут (1907-1920 рр.). Київ, 2005.
24. Дем'яненко Н.М. Педагогічна освіта: зміна пріоритетів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія Педагогіка. 2015. № 1 (1). С. 20 – 25.
25. Дем'яненко Н.М., Важинський І.П. Ретроспектива педагогічної освіти в Україні. Москва, 2002.

26. Дем'яненко Н.М. Ретроспектива університетської автономії: світовий і вітчизняний досвід. *Автономія та врядування у вищій освіті*: монографія / Авт.: Воробйова О.П., Горецька Т.О., Дем'яненко Н.М., Калашнікова С.А., Коваленко О.М., Луговий В.І., Сич О., Слюсаренко О.М., Таланова Ж.В., Ткаченко В.П. Київ, 2015.
27. Дем'яненко Н.М., Кравченко І.М. Учительські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Київ, 2010.
28. Добренев В.И., Нечаев В.Я. Общество и образование. Москва, 2003.
29. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы. Минск, 2006.
30. Жигір В.І. Професійно-педагогічна компетентність менеджера освіти: теоретичний та методичний аспекти. Бердянськ, 2014.
31. Закон України «Про вищу освіту». Київ, 2014.
32. Зайченко І.В. Теорія і методика професійного навчання. Київ, 2014.
33. Зварич І.М. Оцінювання професійної діяльності викладачів у вищих навчальних закладах США (друга половина ХХ - початок ХХІ століття). Київ, 2014.
34. Ідея університету: Антологія / Відп. ред. М.Зубрицька. Львів, 2002.
35. Левина М.М. Технологии профессионального педагогического образования. Москва, 2002.
36. Лобанов А.А. Основы профессионально-педагогического общения. Москва, 2002.
37. Луговий В.І., Дем'яненко Н.М., Майборода В.К. Програма кандидатського іспиту зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2010.
38. Майборода В.К. Підготовка, попередній розгляд дисертацій та їх захист у спеціалізованій вченій раді. Київ, 2010.
39. Мамчур Л.Г. Інструктивно-методичні матеріали щодо проведення практик студентів. Черкаси, 2005.
40. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. Київ, 2003.
41. Навчальний процес у вищій педагогічній школі / За ред. О.Г. Мороза. Київ, 2001.
42. Наскрізна програма практичної підготовки студентів освітнього ступеня магістра спеціальності 011 Науки про освіту (Педагогіка вищої школи) / Н.М. Дем'яненко, І.М. Кравченко, В.О. Смікал. *Збірник наскрізних програм практичної підготовки студентів НПУ імені М.П. Драгоманова*. – Київ, 2019. Ч. І.
43. Наукові школи Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова / Ред. В.П. Андрущенко. Київ, 2005.
44. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (1834-2004) / Автори: В.П. Андрущенко та ін. Київ, 2005.
45. Освітні технології: навчально-методичний посібник / За ред. О.М. Пехоти. Київ, 2001.

46. Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії педагогіки: У 2 ч. / За ред. А.М.Бойко. Київ- Полтава, 2004.
47. Педагогіка вищої школи: підручник / за ред. В.Г.Кременя, В.П.Андрущенко, В.І.Лугового. Київ, 2009.
48. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад. Москва, 2003.
49. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: Підручник / Під заг. ред. А.М.Бойко. Київ, 2004.
50. Попков В.А., Коржуев А.В. Теория и практика высшего профессионального образования. Москва, 2010.
51. Слєпкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі. Київ, 2000.
52. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ, 2003.
53. Таланова Ж.В. Докторська підготовка у світі та Україні. Київ, 2010.
54. Титова Н.М. Теоретико-методичні основи психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. Київ, 2018.
55. Толочко С.В. Концепція та методика формування науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти. Ніжин, 2019.
56. Тригубенко В.В., Нестеренко Л.С. Освіта і педагогічна думка в Києві за тисячу років. Київ, 2002.
57. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи. Київ, 2010.
58. Фокин Ю.Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: Методология, цели и содержание, творчество. Москва, 2002.
- Допоміжна**
59. Alma mater. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917 - 1920 рр.: У 3 кн. / Автори-упорядники В.А.Короткий, В.І.Ульяновський. - Кн. 2. Київ, 2001.
60. Андрущенко В. Історія соціальної філософії. Київ, 2000.
61. Байденко В.Д. Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы. Москва, 2002.
62. Байнока Л.А., Гребенкина Л.К., Еремкина О.В. Методика воспитательной работы. Москва, 2002.
63. Бенера В.Є. Самостійна робота студентів у вищій школі України: історичні трансформації (друга половина ХІХ – кінець ХХ ст.). Рівне, 2011.
64. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П., Безвершук Ж.О. Українська культура в європейському контексті. Київ, 2007.
65. Бойко А.М. Концептуальні основи особистісно-соціального виховання. Харків, 2002.
66. Бойко А. Парадигмальні напрями виховання: варіанти вибору. *Рідна школа*. 2001. № 3. С. 7-10.
67. Бордюг Н.С. Теорія, методика навчання і наукового дослідництва з моніторингу довкілля у системі післядипломної освіти. Київ, 2019.
68. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи. Київ, 2003.

69. Дем'яненко Н.М. Вища педагогічна освіта в Україні: до майбутнього через минуле. *Педагогіка духовності: поступ у третє тисячоліття (1834-2004)*. Київ, 2005.
70. Дем'яненко Н.М. Дискурс і практики університетської автономії від початку ХІХ ст. до сьогодні. *Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка*. 2016. Вип. 65. С. 83 – 94.
71. Дем'яненко Н.М. Історичні витoki і сучасна модифікація тьюторства у вищій школі України. *Вища освіта України*. 2007. № 2 (додаток 1), т. 1.
72. Дем'яненко Н.М. Класичний університет у Болонському процесі: реалії та перспективи. *Перспективи розвитку соціогуманітарних наук у класичних університетах (соціологія, психологія, педагогіка)*. Київ, 2004.
73. Дем'яненко Н.М. Компетентнісно-професійний підхід у підготовці викладача вищого навчального закладу. *Вища освіта України*. 2009. № 3 (додаток 1). Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». 2009. С. 49-53.
74. Дем'яненко Н.М. Контекстність освітнього простору вищої школи: рівень магістратури. *Вища освіта України*. 2013. № 1. С. 50 – 56.
75. Дем'яненко Н.М. Освітній простір педагогічного університету: зміна пріоритетів. *Європейські педагогічні студії (European pedagogical studies)*. 2013. № 3-4. С. 128-140.
76. Дем'яненко Н.М. Педагогічна парадигма вищої школи України: генеза й еволюція. *Філософія освіти*. 2006. № 2 (4).
77. Дем'яненко Н.М. Підготовка педагогічних кадрів: пошук інноваційної моделі. *Рідна школа*. 2012. № 4-5. С. 32-38.
78. Дем'яненко Н.М. Посада «педагог-тьютор»: доцільність упровадження до Класифікатора професій України. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка*. Педагогіка: Науковий часопис. 2018. № 151 (1). С. 47 - 51.
79. Дем'яненко Н.М. Принцип автономії в управлінні класичними університетами України: від освітніх реформ початку ХІХ ст. - до Болонської декларації. *Суспільні процеси: психолого-педагогічні та соціальні аспекти*. Київ, 2004.
80. Дем'яненко Н.М. Сутність і зміст феномену «наукова школа» / Н.М. Дем'яненко // Літопис сучасної науки й освіти України: Наукові школи, авторські системи і концепції / Ред. колегія В.Г. Кремень, В.І. Луговий, О.М. Топузов [та ін.]. Київ, 2018. С. 12-13.
81. Дем'яненко Наталія. Теоретичні засади упровадження педагогічних інновацій у контекстну підготовку магістрів. *Педагогічні науки: Збірник наукових праць; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка*. 2014. Вип. 60. С. 66-75.
82. Дем'яненко Н.М. Теорія і практика контекстного навчання: освітній простір педагогічної магістратури. *Рідна школа*. 2013. № 3. С. 12-16.

83. Демьяненко Н.Н. Моделирование образовательного пространства педагогического университета. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2013. № 2 (151). С. 56-60.
84. Demyanenko Natalia. Pedagogical innovation: from terminological reasoning to justifying the introduction of criteria. *8th International Scientific Conference "Theory for practice in the education of contemporary society"*. Riga, Latvia, 2015. P. 11-19.
85. Demyanenko N. Educational innovations: experience for Poland and Ukraine. *Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula*. Poland, 2015. Nr 3(45). P. 14-21.
86. Demyanenko N. Pedagogical innovation in the educational space of university. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. III (26). Issue: 50, BUDAPEST, 2015. P. 22 -27.
87. Літопис сучасної науки й освіти України: Наукові школи, авторські системи і концепції / Ред. колегія В.Г. Кремень, В.І. Луговий, О.М. Топузов [та ін.]. Київ, 2018.
88. Методичні рекомендації до написання і оформлення магістерських робіт / автор.-упор. Н.М. Дем'яненко, І.М. Кравченко. Київ, 2019.
89. Нітенко О.В. Іншомовна підготовка фахівців права в трицикловій системі вищої освіти: європейський досвід. Київ, 2015.
90. Педагогічний словник / За ред. М.Д.Ярмаченка. Київ, 2001.
91. Семенова Е.М. Тренинг эмоциональной устойчивости педагога. Москва, 2002.
92. Сенько Ю.В. Гуманитарные основы педагогического образования. Москва, 2002.
93. Сидоренко С. Формування Європейської зони вищої освіти. *Вища освіта України*. 2004. №1. С. 36-43.
94. Чумак М.Є. Педагогічний космополітизм у розрізі соціокультурних трансформацій. Херсон, 2019.